

Бурбело Н.О.
Державний університет
телекомунікацій

АНАЛІЗ І КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Узагальнено підходи до класифікації ризиків та, фактори, що їх визначають. Розглянуто методики оцінки ризиків за допомогою кількісних і якісних показників в умовах вітчизняного виробництва.

Постановка проблеми. Поняття «криза», «нестабільність», «загроза» стали невід’ємними атрибутами не тільки планових документів, а й звітних, оскільки їх вплив на діяльність суб’єктів господарювання перестав бути опосередкованим. Це стосується не тільки України з її нестабільним політичним і економічним середовищем, а й країн світової спільноти, оскільки в умовах глобалізації економічних процесів мова вже не йде про національне економічне середовище. Підприємствам в таких умовах конче необхідно мати чітку методику планування і розрахунку впливу різних факторів на виробництво для попередження і мінімізації можливих ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним, методологічним і практичним аспектам управління ризиками у нестабільних економічних системах присвячені праці зарубіжних [2,5] і вітчизняних вчених [1,3,4]. Роботи присвячені визначенню основних понять та формуванню основних підходів до класифікації ризиків економічної діяльності. Необхідно зазначити, що єдиної, науково обґрунтованої класифікації на сьогодні не сформовано. **Невирішена раніше частина загальної проблеми.** В той же час, сучасні дослідження сутності ризиків, методів їх оцінки, носять або узагальнюючий характер, або ж навпаки – розглядають специфіку окремої галузі виробництва. Тому існує нагальна проблема подальшої розробки методологічних підходів до оцінки підприємницьких ризиків в сучасних умовах.

Метою статті є систематизація підходів до визначення поняття ризику, факторів, що його формують, класифікації ризиків, а також створення моделі оцінки ризиків.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах діяльності господарських суб’єктів незалежно від сфери їх функціонування завжди присутній ризик втрати чи недоотримання вигоди, при цьому відмінність може полягати тільки лише в його ступені. Сама наявність ризику, яка супроводжує діяльність підприємства, що працює в ринкових умовах, не є недоліком ринкової економіки. До того, відсутність ризику, тобто небезпеки виникнення непередбачених та небажаних для підприємства наслідків його власних дій, як правило, шкодить економіці, оскільки підриває її динамічність і ефективність.

В науковій літературі відомі чисельні спроби сформулювати теоретичні визначення поняття ризику. Найбільш послідовним серед них є твердження, згідно з яким ризику своїй першооснові є невизначеністю. Невизначеність управлінської ситуації характеризується тим, що вона залежить від багатьох

змінних чинників – контрагентів, дії яких неможливо спрогнозувати з прийнятною точністю. Впливає на неї також і відсутність чітко визначених цілей та критеріїв їх оцінки, зміни у суспільних потребах і споживчому попиті, непередбачувана поява нових технологій і техніки, зміна кон'юнктури світового ринку, коригування траєкторії руху економіки з політичної необхідності, непередбачуваність природних явищ, тощо. Під невизначеністю, яка породжує ризик, розуміють ситуацію, коли відсутня інформація стосовно структури та можливих станів об'єкта та оточуючого середовища. Невизначеність формується в процесі діяльності інформаційної системи через інформаційні компоненти. Роль різноманітних інформаційних компонентів в процесі формування керуючої інформації визначає специфіку впливу невизначеності відповідних компонентів на невизначеність системи управління в цілому. Так, невизначеність цілей не дозволяє системі управління однозначно оцінювати перевагу ситуацій, що виникають. Система управління виявляється не в змозі повністю здійснити раціональний, формально оптимальний вибір найкращого з існуючих в її розпорядженні варіантів поведінки. Невизначеність системи моделей не дозволяє однозначно формувати ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків, - відповідно система управління не має можливості точно і однозначно передбачати всі суттєві для неї наслідки різних подій, у тому числі і повні наслідки власних команд. Невизначеність первинної інформації не дозволяє однозначно оцінювати реальну ситуацію на об'єкті управління і в зовнішньому середовищі. Суб'єкт управління не може бути впевненим у тому, що оцінювання буде вірним і повним. На схемі, поданій на рис. 1, показано, що джерелом невизначеності може стати кожний елемент та канал зв'язку між елементами, наведеними на ній. Можна виділити основні невизначеності, які породжені прямими зв'язками керування системою (об'єктом), та другорядні, що відображають зворотні дії та ефекти. Кожен з цих видів невизначеності породжує комплекс притаманних йому проблем та передбачає сукупність методів його аналізу.

Поняття ризику пов'язується з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, випадковості збитку. На думку дослідників, термін «ризик» походить від латинського слова «resecum» — скеля або небезпека зіткнення з нею [2]. Протягом тривалого часу поняття ризику не лише асоціювалося з багатозначними негативними проявами життєвих ситуацій, ай часто вживалося як їх синонім. Разом з поняттям ризику виникли визначення ступеня ризику і оцінки ступеня ризику.

Ризик - це ймовірність (загроза) втрати підприємцем частини ресурсів, недоотримання прибутків або поява додаткових витрат внаслідок здійснення господарської діяльності [1]. Усе це може призвести фірму до банкрутства. У разі виникнення ризикової події можливе отримання трьох результатів: негативний, нульовий, позитивний. Найбільш точну характеристику ризику дають його функції, зокрема такі:

- Інноваційна функція, що її виконує економічний ризик, стимулюючи пошук нетрадиційних рішень цілої низки проблем, що постають перед підприємцем. Ризикові рішення призводять до зростання ефективності виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому.

- Регулююча функція ризику підрозділяється на: конструктивну і деструктивну. Конструктивна функція полягає в тому, що здатність ризикувати - це здатність долати консерватизм, догматизм, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним нововведенням. Але ризик може стати проявом авантюризму. Суб'єктивне рішення приймається в умовах недостатньої інформації та призводить до негативного результату. Це деструктивна функція.

- Захисна функція економічного ризику полягає в тому, що ризик для підприємця природній, тому повинна бути нормальна та адекватна реакція на невдачу.

- Аналітична функція економічного ризику пов'язана з тим, що наявність ризику передбачає необхідність вибору одного з альтернативних рішень, у зв'язку з чим повинні використовуватися цілий ряд аналітичних рішень для вибору найбільш ефективного та найменш ризикового варіанта.

Отже підприємницький ризик характеризується, як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходів у порівнянні з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів у певному виді підприємницької діяльності.

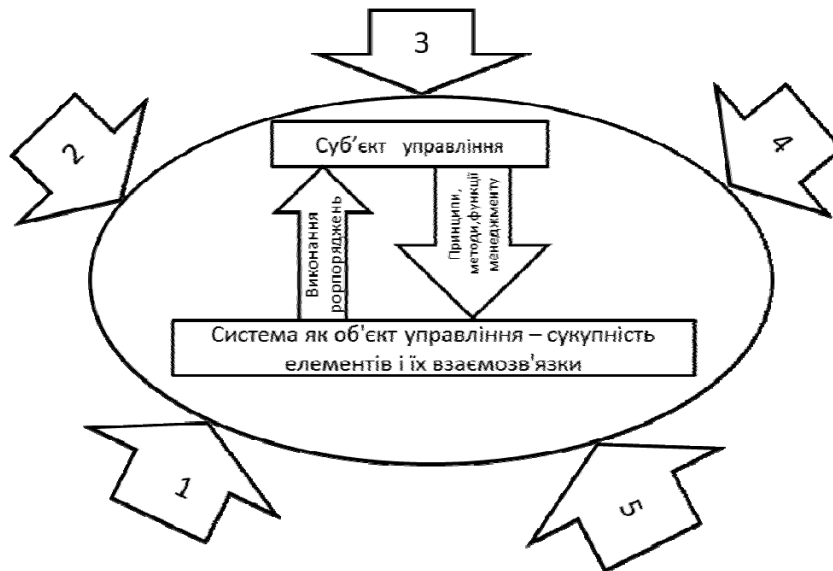


Рис 1.Схема дії різних факторів на процес управління організацією:
1,2,3,4,5 – групи факторів впливу зовнішнього середовища, згруповані за приналежністю до мікро- і макросередовища.

Науково-обґрунтована класифікація ризиків передбачає визначення місця та ролі кожного конкретного ризику у загальній їх системі, що надає можливість ефективного використання методів та прийомів управління ризиками. У зв'язку з цим, особлива увага приділяється вивченню таких властивостей ризиків, як: загальність, системність, динамічна вірогідність. Загальність ризиків має вигляд абстрактної та конкретної можливості. Абстрактні ризики –це ризики, які можуть реалізуватись, але для цього відсутній комплекс необхідних та достатніх умов. Вони можуть розрізнятися за: причинами, які їх породжують; ступенем зрілості; за часом настання. Прикладами можуть бути ризики банкрутства від зниження попиту, обумовленого можливістю потрапляння національної економіки в фазу кризи. Однак така можливість потребує сукупності системних змін, котрі можуть і не

відбутися. Так, технічний прогрес призводить до формування нового технологічного базису економіки, відмирання старих галузей, але цей процес може і не супроводжуватись банкрутствами конкретних підприємств, які складають основу цих галузей. Конкретні ризики –це ризики, які мають кількісну оцінку можливих втрат протягом часу, для мінімізації яких суб’єкти оперують необхідними управлінськими та матеріальними ресурсами. Єдиної прийнятої наукової класифікації ризиків немає, науковці визначають ризики залежно від обраного ними підходу і сфери діяльності. Так, частіше за все ризики ґрунтовно розглядають в банківській сфері, але управлінський ризик є найбільш вірогідним і критичним за наслідками. Зробимо спробу узагальнити існуючі погляди на класифікацію ризиків підприємницької діяльності (табл.1). Частіше за все використовують класифікацію ризиків за факторами формування і джерелом (середовищем) формування, але доцільно зауважити, що найширшою класифікацією ризиків є класифікація за видами діяльності. Основою такої класифікації є комплекс менеджменту, що дає можливість наблизитися до її наукового обґрунтування і визначити суть підприємницького ризику як такого.

Таблиця 1

Види ризиків

Види ризиків	Управлінські заходи
<i>За часом виникнення</i>	
Ретроспективні	Аналіз ризиків минулих періодів дає змогу ефективно управляти підприємством і попереджувати кризові стани
Поточні	Правильно діагностувати і мінімізувати ризики поточної діяльності, забезпечити ефективну діяльність підприємства сьогодні і напрацювати необхідний досвід управління ризиками
Прогнозні	Передбачити можливі загрози і розробити заходи для їх попередження, врахувати оцінку ризиків у планах і при прийнятті управлінських рішень.
<i>За факторами формування</i>	
Політичні	Не управляються компанією, визначаються політичним режимом країни, діяльністю її керівництва, можливістю втручання держави в управління підприємством.
Економічні (комерційні)	Врахувати темпи економічного розвитку країни, наявність ресурсів, вартість робочої сили в регіоні, загальний рівень розвитку економіки
<i>За джерелом (середовищем) формування</i>	
Зовнішні	Джерелом виникнення зовнішніх ризиків є зовнішнє середовище стосовно підприємницької фірми. Підприємець не може здійснювати на них вплив, він може тільки передбачати і враховувати їх у своїй діяльності.
Внутрішні	Ендогенні фактори безпосередньо залежать від діяльності підприємства: технологія і структура основних засобів, їх знос, обсяги виробництва, товарна політика, витрати виробництва, рентабельність.
<i>За природою виникнення</i>	
Чисті (прості, статичні)	Завжди несуть втрати для підприємства. Причинами їх можуть бути стихійні лиха, війни, надзвичайні ситуації, порушення закону і ін.
Спекулятивні (динамічні)	Можуть нести як втрати, так і додаткову вигоду. Причинами їх можуть бути зміна кон’юнктури ринку, курсу валют, зміна податкового законодавства тощо.
<i>За сферою діяльності (виникнення)</i>	
Виробничий	Ризик, пов’язаний з процесом виробництва товару (послуги). Факторами такого ризику є : забезпечення ресурсами (в тому числі трудовими), можливість втрати потужностей.

Продовження табл. 1

Комерційний (маркетинговий)	Попередити недостатність маркетингової інформації, швидка зміна ринкового середовища, динамічна цінова політика, зміна споживчого попиту.
Фінансовий	Оцінити стабільність національної валюти, державне регулювання цін на продукцію, податкову політику, можливість залучення інвестицій, кредиторську заборгованість.
Страховий	Попередити ризик настання страхового випадку, результатом чого є додаткові витрати на виплату відшкодування, неправильно визначені страхові тарифи, перестраховування.
Управлінський	Ризики, пов'язані з помилками менеджменту компанії, порушення виконання функцій менеджменту, помилки в прийнятті управлінських рішень, управління персоналом та неправильну побудову бізнес-процесів.
Інноваційний	Врахувати ризик помилок розвитку товарної політики, недостатнього вивчення ринкового середовища і споживчого попиту.
Інвестиційний	В першу чергу виражається у можливості недоотримання інвестицій, втрати інвестиційного капіталу і очікуваного доходу.
Ризик міжнародної діяльності	При здійсненні міжнародної діяльності потрібно враховувати відмінності законодавства, норми і стандарти якості продукції, митні податки і валютні коливання.
Кредитний	Це можливість відмови банків, зміна кредитних ставок, неспроможність виплачувати взяті кредити, забезпечення гарантії виплат тощо.
Юридичний	Даний вид ризику мінімізується тільки в умовах стабільного, ефективно діючого законодавства і тоді, коли підприємство дотримується його вимог. Коректно складена документація, відсутність подвійної бухгалтерії, дотримання податкового законодавства зменшують ризики додаткових витрат на штрафи і компенсації.
<i>За наслідками</i>	
Допустимий	Управлінське рішення може бути ризикованим настільки, наскільки керівництво допускає втрату прибутку без суттєвого впливу на обсяги валового доходу, або не перевищують його.
Критичний	Це ризик, при якому підприємству загрожує втрата виручки, що перевищує очікуваний прибуток, а також ризик, що призводить до втрати засобів виробництва. Допустимий тільки у випадках високого прогнозу на прибуток в умовах інноваційного процесу.
Катастрофічний	Ризик неплатоспроможності підприємства. Це по суті стани банкрутства. Також таким ризиком вважається ризик, пов'язаний з прямою небезпекою для життя людей чи виникненням екологічної катастрофи.

Пріоритетне значення в сучасній економіці України повинно мати виробниче підприємництво, тому що в сфері виробництва створюється національне багатство суспільства і саме воно є найбільш ризикованим.

Ускладнення системи суспільних зв'язків, зростання загальної продуктивності, створення системи масового споживання призводить до того, що зростає кількість суб'єктів, котрі виключаються з процесу виробництва та стають пасивними споживачами. У цих умовах зростають ризики, пов'язані з тим, що ресурси, які націлені на виховання, професійне навчання значних груп людей, ніколи не окупляться.

Вірогідність (ймовірність) ризику розрахувати математично точно неможливо досить складно, оскільки фактори, що формують модель формування ризику самі по собі є неточними.

Ризик формується як під впливом різних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, так і в процесі прийняття управлінського рішення, тому залежить від так званого «людського фактору» - особистісних якостей

керівника, що приймає управлінське рішення. В цьому і проявляється практична філософія ризику.

Взаємодія факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища породжує цілу систему взаємозв'язків, які утворюють матрицю ризиків. Погляди науковців в даному питанні мають суттєві розбіжності, а моделі та матриці, які вони розробили включають різні показники і змінні. Так матриця безперервності бізнесу розглядає варіативність сценаріїв розвитку в різних бізнес-процесах і бізнес-функціях; матриця впливу факторів ризику на реалізацію бізнес-процесу розкриває залежність бізнес-функцій від показника технічного ризику. Коли мова йде про загальну оцінку ризику, то потрібно враховувати всі елементи системи. Спробуємо виразити сумарний показник ризику через взаємодію елементів «менеджмент-маркетинг».

Комплекс менеджменту - це сфери менеджменту, що характеризують управлінські процеси за сферами діяльності [3]. Виділяють такі елементи комплексу менеджменту: кадри, фінанси, збут (маркетинг), стратегічне планування, інновації, інвестиції, зовнішньоекономічна діяльність, логістика. Показник ризику закладений в усіх названих елементах і прогнозування та розрахунок його є досить складним завданням для управлінця. Пріоритет при виборі критеріїв аналізу ризиків доцільно надати факторам зовнішнього середовища, оскільки саме вони є такими, що пов'язані в першу чергу з ризиком. Такий елемент як персонал, рекомендується виключити з оціночної матриці, а маркетинг - виділити як основну комплексну систему управління виробничою і збутовою діяльністю. В результаті аналітичного відбору маємо таку оціночну матрицю показників (табл.2).

Таблиця 2

Матриця розрахунку ризику

Елементи комплексу менеджменту	Комплекс маркетингу			
	product	price	place	PR
Виробництво	I ₁₁	I ₂₁	I ₃₁	I ₄₁
Фінанси	I ₁₂	I ₂₂	I ₃₂	I ₄₂
Інновації	I ₁₃	I ₂₃	I ₃₃	I ₄₃
ЗЕД	I ₁₄	I ₂₄	I ₃₄	I ₄₄
Інвестиції	I ₁₅	I ₂₅	I ₃₅	I ₄₅
Логістика	I ₁₆	I ₂₆	I ₃₆	I ₄₆

Індекс I_n — це статистичний відносний показник, що характеризує співвідношення в часі (динамічний) або у просторі (територіальний) соціально-економічних явищ, або ступінь відхилення показника від певного стандарту, нормативу. Як і будь-яку відносну величину, індекс можна подати у вигляді коефіцієнта, процента, та ін.

Індекс, як і будь-який інший статистичний показник, поєднує якісний та кількісний аспекти. Назва індексу відображає соціально-економічний зміст показника, його числове значення — інтенсивність змін, або ступінь відхилення[1]. В даному випадку індекс відображає ймовірність ризику для певного виду діяльності, а його числове значення показує ступінь впливу факторів ризику на результат і процес управління. Вага показників різних